

СУДОУСТРІЙ; АДВОКАТУРА; ПРОКУРАТУРА

О. Б. Олійник

доктор філологічних наук, професор,
ректор Міжгалузевого інституту управління
(м. Київ)

УДК 347.963:808.5:001.8

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ РИТОРИКИ ПРОКУРОРА ЯК ПРОФЕСІЙНОГО УЧАСНИКА СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

У статті крізь призму процесуальної правосуб'єктності прокурора у судовому процесі аналізуються основні підходи, прийоми і методи риторики, як одного із знарядь здійснення належним чином своїх професійних обов'язків.

В статье сквозь призму процессуальной правосубъектности прокурора в судебном процессе анализируются основные подходы, приемы и методы риторики, как одного из орудий осуществления надлежащим способом своих профессиональных обязанностей.

In the article through a prism of the remedial legal personality of the public prosecutor in litigation the basic approaches, receptions and rhetoric methods, as one of realisation tools are analyzed by proper method of the professional responsibilities.

Проголошення ст. 1 Конституції України її як соціальної, демократичної та правової держави, а також вступ до Ради Європи і прийняття у зв'язку із цим низки правових зобов'язань, зумовили взяття державою рішучого курсу на здійснення комплексу реформ в системі органів публічної влади, серед яких і реформування судової системи, а також системи прокуратури на основі міжнародних і, зокрема, європейських стандартів. З точки зору функціонування державного апарату, що власне і втілює організацію суверенної політичної влади, утвердження правової держави передбачає відповідний регулятивний та адміністративний вплив у сферах: захисту та забезпечення прав і свобод людини, дотримання принципів верховенства права, закону і забезпечення законності; дотримання принципу розподілу державної влади і, особливо, забезпечення незалежності правосуддя; недопущення необґрунтованого та неефективного використання природних ресурсів; взаємної відповідальності держави і особи; регулювання складних суспільних відносин на законодавчому рівні; творення високої правосвідомості та правової культури; гарантування плюралізму думок тощо

Утвердження соціальних цінностей, в тому числі й найвищих — захисту життя, здоров'я, честі та гідності громадян, забезпечення принципу невідворотності покарання

© Олійник О. Б., 2010.

суспільно-небезпечних діянь органами прокуратури здійснюється шляхом реалізації функції кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді [1, с. 12].

Крім того, відповідно до ст. 36 Закону України “Про прокуратуру” прокурор бере участь у судовому розгляді кримінальної справи залежно від характеру й ступеня суспільної небезпеки діяння. Саме в цій діяльності прокурора найбільш виразно проявляється значимість і прослідковуються особливості його професійного красномовства. Так, підтримуючи державне обвинувачення, прокурор бере участь у дослідженні доказів, подає суду свої міркування щодо застосування кримінального закону та застосування міри покарання підсудному. На підставі об’єктивної оцінки зібраних доказів прокурор від імені держави та всього суспільства висловлюється щодо необхідності притягнення підсудного до відповідальності або відмовляється від обвинувачення. Такі переконання прокурора доводяться до відома суду та інших учасників судового процесу у особливих формах — обвинувальній промові прокурора або промові про відмову від обвинувачення.

КПК України у ч. 2 ст. 318 легалізує промову як зміст виступу прокурора у судових дебатах. Вказана норма безпосередньо не передбачає обвинувального характеру промови прокурора, отже, вона може стосуватися і відмови від обвинувачення.

Отже, в діяльності прокурора провідну роль відіграє його спроможність володіти належним чином професійною юридичною риторикою. Саме використання професійної риторики є запорукою успішного виконання прокурором покладених на нього завдань у щоденних комунікативних відносинах і, особливо, у судовому процесі.

Діяльність прокурора має здійснюватися у чітко визначених правових формах, у межі яких вписуються конкретні життєві ситуації спілкування з різними суб’єктами права — заявниками, підозрюваними та обвинуваченими, свідками, суддями, адвокатами, посадовими особами органів держави та органів місцевого самоврядування. У цих суспільних зв’язках прокурор діє не як абстрактна особа із визначеним колом повноважень, а як суб’єкт мислячий, індивідуалізований, якому властива як професійна правова свідомість, так і загальнолюдські цінності, спеціальна юридична освіта та певний, достатньо високий рівень знань та обізнаності із широкого кола питань. Провідне місце в цих зв’язках відіграє юридична риторика прокурора, яку слід розглядати як в об’єктивному, так і в суб’єктивованому, індивідуальному вимірі.

Деякі аспекти юридичної риторики прокурора врегульовані законодавством України. Так, регламентовано процедуру складання та виголошення прокурором промов у судовому засіданні підзаконним нормативно-правовим актом — наказом Генеральної прокуратури України “Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення” від 19 вересня 2005 року № 5. Цей наказ приписує прокурорам, що здійснюють підтримання державного обвинувачення у судах, обов’язково складати письмові промови, готуючись до судових дебатів (п. 5.6). Предметом таких промов, зокрема, обвинувальних є міркування прокурора щодо обсягу обвинувачення, оцінки доказів, застосування кримінального закону, призначення покарання та вирішення інших питань, що визначаються судом у вирoku по справі. Про особливу роль і значимість промови прокурора для судового процесу, його результативності, свідчить припис, що міститься у згаданому вище Наказі — про долучення текстів промов, що виголошуються під час судових засідань, до матеріалів справи.

Ст. 264 КПК України, яка врегульовує питання участі прокурора у судовому засіданні, передбачає викладення відмови від обвинувачення у формі постанови. Відмова від обвинувачення, що допускається виключно на етапі судового розгляду справи, є обов’язковою для прокурора у випадку недоведеності вини особи даними судового слідства. Наказ Генеральної прокуратури України “Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення” передбачає вмотивованість як обов’язкову вимогу для відмови прокурора від обвинувачення (п. 5.7), що перевіряється керівником прокуратури відповідного рівня.

У Постанові про відмову від обвинувачення прокурор діє від імені держави. Саме в ній прокурор проголошує сформульовану ним офіційну позицію держави щодо наявності у діях особи складу злочину або відсутності події злочину. Адже тільки за цими підставами, викладеними у п.п. 1 та 2 ст. 6 КПК України, прокурору дозволяється формулювати відмову від обвинувачення. Тобто і в такому виді промови прокурора в судовому процесі прокурорська риторика відіграє велику роль як один із факторів прояву справедливості діяння від імені держави, правозахисної функції останньої. Адже вказана ст. 264 КПК України не передбачає автоматичного припинення судового розгляду кримінальної справи у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення і тому остаточне рішення суду залежатиме в значній мірі від переконливості і обґрунтованості промови у судовому засіданні. Відповідний же документ — постанову з викладенням мотивів відмови від обвинувачення — можна визначити як одну із форм судової риторики прокурора.

Юридична риторика, зокрема, судова, якою володіє і користується прокурор під час його виступів на судових процесах, відіграє провідну роль при здійсненні судового процесу, особливо в умовах розбудови правової держави і громадянського суспільства в Україні. Адже публічне ознайомлення суспільства через засоби масової інформації про рівень злочинності в державі, причини та умови вчинення суспільно-небезпечних діянь, про стан дотримання законності, реакцію органів прокуратури на правопорушення, хід розслідування окремих “резонансних” злочинів — за умови правильної, змістовної побудови повідомлень, ефективного використання інформаційного простору є важливим важелем формування необхідного налаштування соціуму на правомірну поведінку, утвердження активної громадянської позиції щодо недопустимості правопорушень, подолання правового нігілізму, виховання правової культури та розвитку громадянського суспільства.

Комплексно суть діяльності прокуратури, за висловом дореволюційного прокурора М. В. Муравйова, полягає в тому, що прокуратура дійсно невтомно бореться зі злом, із правопорушеннями, веде цю боротьбу прямо й відкрито, законними засобами і на виду у всіх, і при цьому діє безособово і неупереджено, в ім'я рівного для усіх закону і загального для усіх блага. За своєю природою, прокуратура є в суспільстві представником і захисником законності. Тому її діяльність має істинно правоохоронний, громадсько-виховний характер, прокуратура веде активне безкорисне заступництво за слабо захищеного потерпілого, ідеальне в плані захисту усіх членів суспільства в особі одного [2, с. 35–36].

Широке коло повноважень, що їх здійснює прокуратура України та необхідність з'ясування галузевої й адміністративної належності її органів зумовило виникнення бурхливої і досить тривалої дискусії у наукових колах з приводу місця і провідної функції прокуратури в системі органів влади. Її основні результати зводяться до формування наступних точок зору щодо місця органів прокуратури у системі публічної влади та державного апарату. Так, В. В. Долежан [3, с. 19] і Є. Б. Черв'якова [4, с. 10] відносять прокуратуру до системи законодавчої влади.

Л. М. Кравчук [5], В. Н. Точиловський [6, с. 20], Л. М. Давиденко [7, с. 65] вважають, що прокуратуру слід розглядати і як органи правосуддя, і як складову судової влади.

О. М. Бандурка [8, с. 40] та С. П. Головатий [9, с. 40] обґрунтовують в своїх працях доцільність введення органів прокуратури в систему органів юстиції і підпорядкування Міністерству юстиції.

М. М. Михеєнко [10, с. 195] пропонує інтегративний підхід, що виражається у поділі системи прокуратури за здійснюваними нею функціями та подальшої диференціації за галузями влади, тобто її поділ на загально-наглядову прокуратуру при парламенті та судову прокуратуру.

В. Я. Тацій вважає, що прокуратура в системі поділу влади має і повинна мати окреме місце і унікальний статус у складі контрольної (наглядової) влади [11, с. 27, 29].

Натомість, вбачається дещо звужений підхід у всіх учасників цієї дискусії. Вбачається, що визначаючи місце прокуратури в системі влади, треба виходити із тих повноважень, якими наділила ці органи Конституція України.

Прокурор, по-перше, виконує функцію представника держави як обвинувача у суді; по-друге, він є представником інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; по-третє, прокуратура виконує різнопланові наглядові функції:

- нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;
- нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Отже, виходячи із зазначеного, можна визначити місце органів прокуратури в системі влади як *органів представництва у суді, правозахисту та нагляду за дотриманням законності*.

Зазначені позиції дозволяють не лише ствердно відповісти на запитання про особливий статус та значення прокуратури у системі публічної влади та її загально-соціальну значимість, але й прослідкувати ті конкретні правовідносини, у яких реалізуються повноваження прокуратури. Це має значення для окреслення комунікативних зв'язків, що потребують від працівників органів прокуратури навичок професійного мовлення, а також визначення особливостей застосування певних риторичних прийомів та засобів, обрання стратегії та тактики публічного офіційного спілкування.

Надзвичайно важливе значення для з'ясування особливостей професійної юридичної риторики прокурора мають законодавчо визначені принципи діяльності органів прокуратури, окремі з яких безпосередньо стосуються або відображаються в офіційному мовленні відповідних службових осіб. Принципи діяльності прокуратури, що часто пов'язуються із принципами прокурорського нагляду [12, с. 47–49], узагальнюючи численні визначення, що подаються у спеціальній літературі [13, с. 20; 14, с. 13; 15, с. 8; 12, с. 47–49], можна окреслити як основні засади, обумовлені роллю прокуратури у державі та суспільстві, що виражають зміст та характер її діяльності, спрямовують спеціальне правове регулювання та закріплені або мають бути закріплені у законодавстві. Такі основні засади визначені Конституцією України (конституційні), а також спеціальним законодавством, що, зокрема, представлене Законом України “Про прокуратуру”. Крім того, засади та функції органів прокуратури визначені процесуальним законодавством (процесуальні), галузевим (галузеві).

Спеціальні засади, визначені Законом України “Про прокуратуру”, застосовуються для регулювання професійної діяльності прокурора при здійсненні визначених процесуальних дій, на певних стадіях слідства та судового розгляду справ.

Основоположними принципами, що безпосередньо стосуються офіційного мовлення у діяльності прокуратури слід визнати конституційні принципи судочинства, передбачені ст. 129 Конституції України такі, як змагальність сторін, забезпечення доведеності вини, підтримання обвинувачення в суді. Реалізація цих принципів передбачає обов'язкову участь прокурора в судовому розгляді усіх кримінальних справ, що направляються ним до суду з обвинувальним висновком. Принципи забезпечення доведеності вини та підтримання державного обвинувачення визначають особливе місце самого прокурора, а значить і його промови, у процесі судочинства у цивільних та кримінальних справах, що вимагає ретельної підготовки до ведення справи у кожному конкретному випадку, аналізі наявних доказів та інших даних, підготовки логічного та обґрунтованого обвинувального виступу (промови).

Розподіл осіб у справі на заінтересованих надає їх процесуальній діяльності форму змагальності [16, с. 110]. За М. М. Михеєнком [17, с. 232], принцип змагальності

виявляється в тому, що сторона обвинувачення й сторона захисту в судовому засіданні між собою ведуть спір, центром якого є процесуальне суперництво [18, с. 54]. Принцип змагальності сторін потребує від прокурорського працівника не лише бездоганного знання обставин справи, але й швидкого логічного мислення, попереднього визначення варіативності ситуації, що є предметом судового розгляду, обрання та вільної ситуативної модифікації способів та прийомів подачі, підсилення ролі доказів та фактів, впливу його промови, його професійної риторики на осіб, що приймають рішення у справі — суддю, присяжних засідателів, колегію суддів або судову палату.

У той же час прокурори беруть участь у судовому розгляді не заради самої змагальності, а для обґрунтованого доведення під час такого “змагання” позиції прокурор, тобто задля безпосереднього виконання своєї професійної місії, своїх професійних обов’язків [19, с. 80–81], а тому, викладаючи та обґрунтовуючи свою позицію у тих чи інших судових промовах: дебатах, репліках, заключному слові, прокурор не повинен домагатися прийняття судом виключно позиції обвинувачення Суд є незалежним та не зв’язаний процесуальною позицією певної сторони, може й зобов’язаний винести рішення, керуючись внутрішніми переконаннями, наданими доказами та чинним переконанням.

Професійна юридична риторика прокурора проявляється не лише як система побудови промови, але й як певна система визначення поглядів на розробку, виголошення та захист своєї процесуальної позиції, що виражається у конкретних формах, передбачених чинним законодавством.

Вона покликана упереджувати виникнення зловживань збором однобічних доказів, їх маніпулюванням або навіть провокацією свідків до дачі неправдивих показань, створення “словесних пасток” для учасників процесу. При реалізації принципу змагальності судового процесу вкрай необхідним є досягнення основної мети судового розгляду — встановлення істини у справі, а не суб’єктивний позиційний двобій сторін із використанням риторичних засобів. Отже, принцип змагальності у діяльності прокуратури створює широкі правові засади для розвитку професійної, зокрема судової, риторики прокурора, однак передбачає вагомі морально-етичні імперативи процесуальної комунікації, порушення яких може мати цілком передбачувані правові наслідки — оскарження та відміну рішення та дисциплінарну відповідальність несумлінних представників органів прокуратури.

Передбачений ст. ст. 124, 127 Конституції України принцип участі народу у здійсненні правосуддя, що знаходить свій вираз в участі народних засідателів та присяжних у судових розглядах (ст. 17 КПК України) чинить безпосередній вплив на формування прикладної юридичної риторики прокурора. По-перше, реалізація такого принципу вводить до кола адресатів офіційного прокурорського мовлення особливий колективний суб’єкт — колегію присяжних або колегію з суддів та народних засідателів при розгляді визначеної справи. Особи, що в даних випадках залучаються до комунікативних зв’язків при розгляді справи уособлюють громадську думку (ставлення) до дій обвинуваченого, їх тяжкості, причин та наслідків вчинення. Присяжні та народні засідателі, як правило, не володіють професійною правосвідомістю юристів. А отже система внутрішніх переконань та цінностей вказаних осіб також є більш суб’єктивною порівняно із правозахисниками та правоохоронцями. Тобто для переконання непрофесійної, з точки зору юриспруденції, аудиторії саме прокуророві необхідно особливо ретельно “будувати” свою промову у суді, і викладати свою позицію таким чином, щоб вона була досить переконливою не тільки для професіоналів-юристів, які є учасниками судового процесу, а й для інших учасників процесу. Все це обумовлює застосування особливих каналів впливу на аудиторію, обрання певної стратегії мовлення та обґрунтування позиції, представлення та тлумачення доказів, особливо таких, що потребують спеціальних знань для усвідомлення їх суті та значення, натомість, можуть бути доведені до широкої аудиторії професійно-доступною мовою.

По-друге, особливості сприйняття та тлумачення дій та подій, що є предметом розгляду, певна пасивність положення присяжних та народних засідателів у дослідженні

обставин справи та оцінці доказів ставлять під сумнів здатність присяжних — групи аматорів — приймати правильні з позиції закону рішення у справі [20, с. 6, 16]. Тому, постає проблема ефективності впливу риторики прокурора на аудиторію і одночасно попередження небезпеки зловживання професійно-риторичними прийомами як з боку прокурора, так і з боку захисника, як засобами психологічного впливу на людину. Отже при розгляді справи за участю частково непрофесійної аудиторією суттєво зростає роль згаданих вище моральних імперативів у комунікації, виникає потреба і вимога до процедури прокурорської промови: вона має постійно супроводжуватися психологічним самоконтролем прокурора і виключною коректністю по відношенню до аудиторії, а також збалансованістю промови, зорієнтованої цілком об'єктивно на професійну і непрофесійну в питаннях юриспруденції частини цієї аудиторії.

Для формування демократичного і такого, що відповідає міжнародним та європейським стандартам, інституту судової риторики, що реалізується через діяльність професійних учасників судового процесу, серед яких особливо важлива роль відведена законодавцем прокурору, вважаємо за доцільно розробити законопроект про судову риторику. Прийняття такого нормативно-правового акту дозволило б суттєво посилити якість юридичної риторики, яка застосовується у суді професійними учасниками судового процесу, особливо прокурором, а значить позитивно вплинула б на якість та результативність самого судового процесу.

Список використаних джерел

1. *Косюта, М. В.* Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави [Текст] : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 “Судоустрій; прокуратура та адвокатура” / М. В. Косюта ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002. — 33 с.
2. *Муравьев, Н. В.* Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности: Пособие для прокурорской службы. Прокуратура на Западе и в России. / Н. В. Муравьев, прокурор Моск. судеб. палаты. — М. : Унив. тип., 1889. — Т. 1. — 566 с.
3. *Долежан, В. В.* Проблемы компетенции прокуратуры [Текст] : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 “Судоустройство; прокурорский надзор; адвокатура” / В. В. Долежан ; Всесоюзный научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка. — М., 1991. — 48 с. ; ил.
4. *Червякова, Е. Б.* Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблемы общенадзорной деятельности) [Текст] : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук / Е. В. Червякова. — Х., 1992. — 26 с.
5. *Кравчук, Л. М.* Державне будівництво і нова Конституція України [Текст] / Л. М. Кравчук // Голос України. — 1992. — 12 листопада.
6. *Точиловский, В. Н.* О месте прокуратуры в системе государственных органов (к проекту новой Конституции Украины) [Текст] / В. Н. Точиловский // Право Украины. — 1992. — № 6. — С. 20–22.
7. *Давиденко, Л. М.* Місце прокуратури у системі державної влади України [Текст] / Л. М. Давиденко // Вісник Академії правових наук України. — 1995. — № 3.
8. *Бандурка, О. М.* Прокуратура: думки про її реорганізацію [Текст] / О. М. Бандурка // Право України. — 1995. — № 9. — С. 40–42.
9. *Головатий, С. П.* Конституція України 1996 року у системі європейського конституціоналізму [Текст] / С. П. Головатий // Право України. — 1997. — № 8.
10. *Михеєнко, М. М.* О необходимости преобразования прокуратуры [Текст] / М. М. Михеєнко // Михеєнко, М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / В. Шибіко (упоряд.), М. Михеєнко (упоряд.). — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 240 с.
11. *Тацій, В.* Прокуратура в системі поділу влади [Текст] / В. Тацій // Вісник прокуратури. — 1999. — № 2. — С. 27–33.
12. *Даев, В. Г.* Основы теории прокурорского надзора [Текст] / В. Г. Даев, М. Н. Маршунов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. — 136 с.
13. *Добровольская, Т. Н.* Принципы деятельности советской прокуратуры [Текст] / Т. Н. Добровольская // Проблемы организации и деятельности прокурорской системы в свете Закона о прокуратуре СССР. — М. : [Б. и.], 1980.
14. *Козлов, А. Ф.* Конституционные принципы прокурорского надзора [Текст] / А. Ф. Козлов // Прокурорский надзор и укрепление социалистической законности в советском государстве / Под ред. А. Ф. Козлова. — Свердловск, 1981.
15. *Ломовский, В. Д.* Конституционные основы прокурорского надзора в СССР [Текст] / В. Д. Ломовский. — Калинин, 1982.
16. *Авдюков, М. Г.* Принцип законности в советском гражданском судопроизводстве [Текст] /

- М. Г. Авдюков. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. — 204 с.
17. *Михеєнко, М. М.* Конституційні принципи кримінального процесу [Текст] / М. М. Михеєнко / / Михеєнко, М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / В. Шибіко (упоряд.), М. Михеєнко (упоряд.). — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 240 с.
18. *Фокина, М. А.* Процессуальное сотрудничество в состязательном гражданском судопроизводстве [Текст] / М. А. Фокина // Вестник Саратовской государственной академии права. — 1996. — № 1.
19. *Михайленко, О. Р.* Нетрадиційні погляди на традиційні положення щодо захисту прав людини в кримінальному процесі [Текст] / О. Р. Михайленко // Матеріали науково-практичної конференції “Механізм захисту прав і свобод людини в Україні”. — К., 1999.
20. *Бернем, У.* Суд присяжных заседателей [Текст] / Уильям Бернем. — М. : МНИМП, 1995. — 127 с.

Надійшла до редакції 01.06.2010

